

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN: 2651-3013

Cilt: 4 Sayı: 1 Şubat 2021

ss. 222-251

Makalenin Geliş

Tarihi

06/12/2020

Makalenin

Kabul Tarihi

23/02/2021

Yayın Tarihi

28/02/2021

HARİMÎ'NİN KIRK ARAPÇA BİLGECE SÖZÜN TERCÜMESİNDEN İBARET BİR ESERİ: ÇİHİL (KELİMÂT-I) HİKMET

Âdem CEYHAN¹

Hilal KURT²

ÖZET

16. asır Osmanlı âlim, mutasavvıf, şair ve yazarlarından biri olan Bosnalı Ali Dede'nin (ö. 1598) dinî, tasavvufî konularda birtakım eserleri vardır. 16 ve 17. asır şuara tezkirelerinde hakkında bilgi bulunmayan Bosnalı Ali Dede'nin hayatı ve eserlerine dair Nev'î-zâde Atâyi'nin *Şekâyık Zeyli*, *Peçevî Tarihi*, Kâtib Çelebi *Fezleke*'si gibi bazı biyografik ve tarihî kaynaklarda az-çok malûmat yer almaktadır. Manzumelerinde "Harîmî" mahlasını kullanan Bosnalı Ali Dede'nin eserlerinden bir kısmını, Arapçadan tercümeleri teşkil eder. Onun kırk hadis, Hz. Ali vecizelerinden kırk söz, İbn Sînâ'ya ait *Kasîde-i Rûhâniyye* tercümesi, manzum çevirilerinden birkaçıdır. Harîmî'nin eserlerinden biri de kırk Arapça hikmetli sözün Türkçeye nazmen tercümesinden ibaret kitapçıdır. Şair, eserinin konusuna uygun kelimelerle Allah'a hamd, Hz. Peygamber'le onun ailesi ve arkadaşlarına dua ve selâm ettikten sonra hikmet sahibi kişilerle görüşmeyi buyuran bir hadisi anarak kırk hikmetli sözü derleyip nazmen çevirdiğini anlatır. Bunun ardından kırk Arapça güzel ve hikmetli sözü ikişer beyitle

¹ Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Bölümü, ceyhanadem@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9680-6580

² Yüksek Lisans Mezunlu, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, ORCID ID: 0000- 0002- 1277- 5204

Türkçeye tercüme etmiştir. Birkaç beyitle tercümesini tamamlayan şairin bu eseri, kırk hadis ve Hz. Ali'den kırk vecize tercümesiyle hem şekil, hem de muhteva yönünden benzerlik göstermektedir. Bu çalışmada Harimî'nin hayatı ve bilhassa bazı Türkçe eserleri hakkında kısaca bilgi verildikten sonra, “Çihil Hikmet” (Kırk Hikmet) adını koyduğu eseri Latin harflerine ve günümüz Türkçesine aktararak okuyucuların incelemesine arz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Harimî, Çihil Hikmet, Arapça, Türkçe, Manzum Tercüme

A WORK OF HARİMÎ'S TRANSLATION OF FORTY ARABIC WORD: ÇİHİL (KELİMÂT-I) HİKMET

ABSTRACT

Bosnalı Ali Dede (d.1598), who was one of the Ottoman scholars, sufis, poets and writers of 16 th century, had some works on religious and sufistic topics. Bosnalı Ali Dede, about whom there is no information in biographies of poets of 16th and 17th century, there is rather information about his life and works on some historical and biographic sources such as Şekayık Zeyl of Nevizade Atayi, Peçevi history, Kâtip Çelebi Fezleke's.

Some of Bosnalı Ali Dede's work, who uses pen name “ Harimi” in his poems, consists of translations from Arabic. His forty hadits, forty sayings from hz Ali's epigrams, Kaside-i Ruhaniyye of İbn Sina translations are a few of his poetical translations. One of Harimi's works is a leaflet which is made up of poetically translation of forty Arabic erudite sayings into Turkish. Poet, after transfiguring Allah, praying and saluting to hz prophet and his family and his friends with words proper to his work's topic, by referring a hadith which orders to meet with wise people, tells that he translated forty erudite sayings poetically after collecting them. After that, he translated forty Arabic beautiful and erudite sayings into Turkish with ti-verses. This works that poet completed its translation with a few verses, is similar to forty hadits and forty epigrams from hz Alitranslations in terms of form and content. In this study, after giving information briefly about Harimi's life and especially some of his Turkish works, his work that he called “Çihil Hikmet” (Kırk Hikmet- Forty Wisdoms) is presented to readers' examination by being changed into Latin letters and today's Turkish.

Keywords: Harimi, Çihil Hikmet, Arabic, Turkish, Poetical Translation.

GİRİŞ

Arapça “hikmet” kelimesinin manaları, Seyyid Şerif Cürcânî'nin (740-816/ 1340- 1413) *Ta'rifât* adlı eserinde şöyle ifade edilir: “Bir ilimdir ki, onda eşyânın hakikatları, varlıkta buldukları durumda, beşerî güç ölçüsünde araştırılır. Bu, ilâhî olmayan nazârî bir ilimdir.

Yine hikmet; ilmî ve akli kuvvetin heyeti olup, bu kuvvetin ifrâtı olan kurnazlık ile onun tefrîti olan ahmaklık arasında orta yerdedir.” Görüldüğü gibi, bu tarifte önce hikmetin eşyanın hakikatlarını beşeri kuvvetin yettiği kadar araştıran bir ilim manasına geldiği, sonra ilim ve akıl gücünün ifrat ve tefrit arasında, orta yerde bulunan hâli olduğu belirtilmiştir. Aynı tarifler kitabında, hikmetin icad, ilim ve müselles fiiller olmak üzere üç manaya geldiği de söylendikten sonra şu bilgiler verilmiştir: “İbn Abbâs (r. anhümâ); Kur’ân’da geçen hikmet kelimesini, helâl ve harâmı öğrenmek diye tefsir etmiştir. Denildi ki: Hikmet, lügatta, amel ile beraber ilimdir. Yine denildi ki: Hikmet, insan gücüne göre, kendisinden, aslında hak olanın elde edildiği şeydir. Yine denildi ki: Gerçeğe uygun olan her söz hikmettir. Kimisi de dedi ki: Hikmet; faydasız ve gereksiz fazla laftan korunmuş ma’kûl sözdür.” (Seyyid Şerif Cürcânî, 1997: 89).

16. asır Osmanlı şair ve yazarlarından Ahterî Mustafa Efendi’nin (ö. 968/1560-61) *Ahterî-i Kebîr* adlı Arapça-Türkçe sözlüğünde de “hikmet” kelimesine sebep ve doğru söz manası verilmiştir: “Bi’l-kesr sebep ve illet ve kavli-i sahîh, cem’î hikem gelür. (...)” (Ahterî Mustafa, 1310/1892, I: 247).

Hikmetin *Kur’ân*’da “Kime hikmet verilirse, o kimse birçok hayra nail olmuş demektir.” (2/ 269) misali müteaddit ayetlerde müsbet manada geçmesi, Allah’ın “esmâ’-i hüsnâ”sı, yani en güzel isimleri arasında Hakîm’in bulunması, ayrıca “Hikmet müminin yitiğidir. Onu nerede bulursa almaya daha hak sahibidir” (*Tirmizî*, “İlm”, 19) mealindeki rivayet gibi çeşitli hadislerde inananlar tarafından alınmaya özendirilmesi, kabul edilmesi hususunda tesirli olmuştur.

Denebilir ki, 11. asırdan 19. yüzyıl ortalarına kadar İslâm dini ve kültürü tesiri altında gelişen Klâsik Türk Edebiyatında sayılamayacak çok eserde hayat, tabiat, cemiyetle ilgili “hikmet” olarak nitelendirilebilecek söz, fikir ve tavsiyeye rastlanır. Sahibi bildirilmeyen, ancak peygamber, âlim, mutasavvıf, halife, filozof gibi din, ilim, irfan, devlet ve tefekkür büyüklerine ait olduğu anlaşılan Arapça güzel sözlerin yeri geldikçe anıldığı görülür. “Beyanın bir kısmı sihir gibidir; şiirin bir kısmı da hikmettir.” mealindeki hadis, bazı divan dibacelerinde yahut tezkire mukaddimelerinde anılmış; şairler ve şiir aleyhindeki ayet ve hadisleri hatalı anlayarak bu güzel sanatın İslâm’da bütünüyle reddedilmiş olduğunu sanan kimselere karşı cevap kaleme alanlar, makbul ve yerilmiş şiir hakkında akli ve dinî delillere dayalı, aydınlatıcı bilgiler vermiş; o arada şiirin hikmetli olanının övüldüğünü anlatmışlardır. Biz burada 16. asırda yaşamış Osmanlı âlim, mutasavvıf ve şairlerinden Bosnalı Ali Dede’nin hayatı ve eserlerine dair kısaca bilgi verdikten sonra, Arapça kırk

hikmetli sözün dilimize tercümesinden meydana gelen kitapçığını ele alıp inceleyecek; nihayet bahis konusu metni Latin harflerine ve günümüz Türkçesine aktararak okurların mütalâasına arz edeceğiz.

1990'lı yılların sonları ve 2000'li yılların başlarında Türk edebiyatında Hazret-i Ali vecizelerine dair tercüme ve şerhleri araştırırken, "Harîmî" mahlaslı bir şairin de Hz. Ali'ye nisbet edilen kırk Arapça güzel sözü Türkçeye nazmen çevirdiğini tesbit etmiş; adı geçen mütercimim hüviyetini öğrenebilmek için başka eserlerine ulaştığımızda, "Türbe Şeyhi" namıyla meşhur Bosnalı Ali Dede olduğu kanaatine varmıştık. O senelerde, Harîmî mahlasını kullanmış şairlerden biri olan Bosnalı Ali Dede'nin manzum bir kırk hadis tercümesinin bulunduğunu, Arapça kırk hikmetli sözü de benzer şekilde dilimize aktardığını, İbn Sinâ'ya ait Arapça Ruh Kasidesini nazmen Türkçeye çevirdiğini, oğlu için mersiye kaleme aldığını görmüştük. Bu alâka ve edindiğimiz bilgilerin sonucu olarak 2013'te *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* için hayat hikâyesini yazdığımız edebî şahsiyetlerden biri de Bosnevî Ali Dede idi. 2018'de mütercimi bilinmeyen bir kırk hadis tercümesini neşre hazırlarken, o zamana kadar bu konuda yapılmış bazı ilmî araştırma ve yayınlardan bahsetmiş; *Fezâ'ilü'l-cihâd* adlı eserin de Bosnalı Ali Dede'ye ait olduğunu bazı ipuçlarından hareketle ileri sürmüştük. (Ceyhan, 2018: 118-119). Son birkaç yılda yapılan lisansüstü akademik çalışma ve ilmî yayınlar, Bosnalı Ali Dede'nin hayatı hakkında daha fazla bilgi edinilmesini sağladığı gibi, bilinenlerden daha çok eser sahibi olduğu gerçeğini de ortaya koydu. 17. asır biyografik ve tarihî kaynaklarında Bosnalı Ali Dede'nin eserlerinden birkaçının ismi anılmış; tamamı sayılmamıştır. Bir lisansüstü akademik çalışma semeresi, Ali Dede Bosnevî'nin on bir Arapça, on beş Türkçe eserinin bulunduğunu göstermektedir. (Çağman, 2019: 21-31). Nihal Çağman Türkmen'in 2019'da Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamladığı yüksek lisans tezinde Ali Dede Bosnevî'nin hayatı ve eserleri hakkında tafsilatlı bilgi verildiğinden, biz bu konular üzerinde uzun uzadıya durmayacak; bir kitapçığını inceleyip onun metnini okuyucuların ilgisine sunacağız.

Bosnalı Ali Dede

Ali, Osmanlı Devleti'ne bağlı ve Avrupa ülkelerine sınır olan Müslüman memleketlerinden Bosna'nın Mostar şehrinde doğmuştur. Mustafa adlı bir kişinin oğludur. Gençliğinde ilim tahsil etme isteğiyle İstanbul'a gelmiş; devrin âlimlerinin derslerine devam etmiştir. Ondandan sonra zühd yolunu tutmuş; Halvetî şeyhi Nüreddinzâde Muslihuddîn'in (908-981/1503-1574) hizmetinde

bulunarak irfânî bilgiler kazandıktan ve İlâhî aşkla hakikati araştırma sermayesini elde ettikten sonra birbiri ardınca birkaç kere hac farızasını ve Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret vazifesini yerine getirmiştir. H. 974 (M. 1566) yılında Sigetvar Seferinde vefat eden Kanuni Sultan Süleyman için yapılan türbe ve tekkede zaviye sahibi olmuş; bu sebeple "Türbe Şeyhi" adıyla tanınmıştı. Birçok zaman orada irşad seccadesinde oturan Ali Dede, irfânî bilgileri elde etmeye kabiliyetli kişileri muratlarına erdirmişti. 1001 (1592) yılında Sultan III. Murad tarafından Makâm-ı İbrâhîm'i tamir etmek üzere Mekke'ye gönderildi.

Zahirî ve batınî ilimleri öğretme; belli ve gizli olan usulü canlandırma işleriyle meşgulken, Varad Seferinde Satırcı Mehmed Paşa'nın davetiyle cihad farızasını eda etmiş; vaaz ve nasihatla gazileri gayrete getirmişti. 1007 yılı Rebiülevvel ayı başlarında (2-11 Ekim 1598) bir gün ikinci namazını kılarken dördüncü rekâta vefat etti.

Ali Dede, hem biyografi ve tarih yazarlarının bildirdiğine, hem de eserlerinden anlaşıldığına göre -eski tabirle- iki kanatlı bir kişi, yani aklî ve zahirî ilimlerle birlikte irfani bilgilere vâkıf bir âlim ve doğru yol göstericidir. *Evâ'ül ve Evâhîr* (İlkler ve sonlar) konusunda bir eser telif etmiş; *Es'ületi'l-hikem* adında başka bir eser daha meydana getirmiştir. Ancak onun telif yahut tercüme ettiği metinler söz konusu 17. asır kaynaklarında anılan bu iki kitaptan ibaret değil; Arapça ve Türkçe büyüklü-küçüklü başka eserleri de vardır. Nitekim Atâyî (991-1046?/1583-1636?) *Şakâyıık Zeyli*'nde onun bunların dışında kitapçıkları, tâlikât(açıklayıcı notlar)ı ve kabule değer sözlerinin bulunduğunu, hepsinin makbul, itibarlı ve görüş sahiplerinin iltifatına lâyık olduğunu belirtir. (Nev'îzâde Atâyî, 2017: 1244). Kâtib Çelebi de Ali Dede'nin tanınmış ve herkesçe beğenilmiş iki eserini andıktan sonra birçok kitapçığını gördüğünü "Ve nice resâ'ili manzûr-ı fakîr olmuştur" diye ifade eder. (Kâtip Çelebi, 1286/1869: 122).

Biz burada önce Harîmî mahlaslı bir şaire ait *Çihil (Kelimât-ı) Hikmet*'in 16. asır âlim, mutasavvıf ve şairlerinden Bosnalı Ali Dede'nin eseri olduğunu gösteren delil yahut ipuçları üzerinde duracağız; sonra pek hacimli olmayan söz konusu manzum Türkçe kitapçığı inceleyip okuyucuların mütalâasına arz edeceğiz.

Çihil (Kelimât-ı) Hikmet Mütercimi Harîmî'nin Hüviyeti

Saraybosna Gazi Husrev Bey Kütüphanesi ve Gotha Kitaplığında bulunan *Çihil (Kelimât-ı) Hikmet* nüshasının "hâtîme" (sonuç) kısmı denebilecek son beyitlerinde şairin mahlası şu şekilde geçmektedir:

“Nazımda var ise n’ola kuşûrî
Harîmî’nün budur aşl-ı uşûlî”

[Nazımda kusuru varsa, ne çıkar? Harîmî'nin usulünün aslı budur...]

Burada mahlasın bulunduğu görülen mısralar, Prof. Dr. Rifat Kütük nüshasında şu şekildedir:

“ budur aşl-ı uşûlî

Kerem ehlinedür ‘özüñ kabûlî”

Görüldüğü gibi ele alıp incelediğimiz eserin iki yazmasından mütercim mahlasının Harîmî olduğu öğrenilmekte; diğer nüshasında ise mahlas yeri boş bırakılmış bulunmaktadır. Ayrıca metinde hükümdar, sadrazam, şeyhülislâm vb. devlet adamları için methiye ve tercüme yılı gibi şairin yaşadığı çağa delâlet edecek herhangi bir ipucu yer almamaktadır. Edebiyat tarihimizde Harîmî mahlasını kullandıklarını şuaara tezkirelerinden öğrendiğimiz beş şair vardır. (İpekten v. dğr.1988: 184). Biz bu kitapçığın sahibi Harîmî'nin hüviyetini doğru olarak tesbit edebilmek için araştırmalarımızı sürdürüp derinleştirdik ve anılan mahlası kullanmış şairlere ait belli-başlı eserleri incelemeye çalıştık. Neticede 16 ve 17. asır Türkçe şuaara tezkirelerinde kendisinden bahsedilmeyen Bosnalı Ali Dede'nin de şiirlerinde Harîmî mahlasını kullanan şairlerimizden biri olduğu bilgisine ulaştık. 17. asır mutasavvıf yazarlarından Münîrî-i Belgrâdî, *Silsiletü'l-mukarrebîn ve menâkıbü'l-müttakîn* adlı eserinde Bosnalı Ali Dede'den de bahsetmekte ve onun -muhtemelen- Kâbe'ye birçok yıl mücavir (komşu) oluşundan dolayı Harîmî mahlasını aldığını anlatmaktadır. “... Kâbe'ye nice yıllar mücâvir olup ve Şeyh-i Ekber ve İmâm-ı Suyûtî hazretlerinin musannefâtından çok istifâdeler idüp ve gâlibâ bu takrîble Harîmî tahallus idüp ‘âşıkâne eş‘âr söyleyüp nicesinde Harem-i muhteremi medh idüp...” (Münîrî-i Belgrâdî, 104a).

Ayrıca Bosnalı Ali Dede'nin, “çarh” redifli kasidesi (Berlin Devlet Ktp. Doğu Bölü”mü, Ms. Or. Quart 1988, vr. 479b-480a) ile İbn Sinâ'nın Arapça *Kasîde-i Rûhâniyye*'sine ait Türkçe tercümesi gibi (*Tercüme-i Kasîde-i Rûhâniyye*, Nuruosmaniye Ktp. nr. 4024, vr. 40b) bazı manzumlerinin nüshalarından Harîmî mahlasını kullandığı anlaşılmaktadır. *Çihil (Kelimât-ı) Hikmet*'in Harîmî mahlaslı diğer edebî şahsiyetlere değil, Bosnalı Ali Dede'ye ait olduğunu gösteren başka bir delil de bir yazma nüshasının, Saraybosna Üniversitesi Doğu Enstitüsü Kütüphanesinde söz konusu mutasavvıfın bazı Türkçe eserlerini ihtiva eden mecmua içinde bulunmasıdır. (Orientalni Institut u Sarajevu Ktp. OIS 604, vr. 31b-35a). Belirtilen delillere ilâveten temas edilebilecek bir ipucu da Bosnalı Ali Dede'nin babası ve vefatı üzerine mersiyeler yazdığı oğlunun isminin Mustafa oluşudur. Geçmiş zamanlarda ve

yer yer günümüzde, dede adının doğan erkek çocuklara konmasının yaygın bir âdet olduğu malûmdur. Bu delil ve ipuçları, kanaatimizce, kırk hikmetli sözü nazmen Türkçeye çeviren Harîmî'nin, Bosnalı Ali Dede olduğunu isbat etmektedir.

Harîmî'nin Çihil Hikmet veya Kelimât-ı Hikmet Adlı Eseri

Harîmî, kırk bir Arapça bilgece sözün Türkçeye nazmen tercümesinden ibaret bu eserinde, çalışmanın konusunu okuyucuya ima edecek kelimelerle Allah'a hamd, Hz. Peygamber'e, onun yıldızlar gibi olan bütün aile fertleri, arkadaşları ve tâbiine selam ve dua ettikten sonra, "Âlimlere sorun; hikmet sahipleriyle görüşün!" (İbn Abdülber, *Câmi'u Beyâni'l-ilm*, 1/508) mealindeki hadisi anıp açıklamalı şekilde çevirir. Kendisi bu emir gereğince ilim denizine dalarak oradan kırk hikmet sözünü almış; can gerdanlığına inci gibi dizmiştir. Şair, sebab-i te'lif denebilecek bu beyitleri müteakiben kırk bir Arapça güzel sözü ikişer beyitle Türkçeye tercüme etmiştir. Başlangıç beyitlerinde daha çok "mefâilün mefâilün feülün" kalıbını kullanan mütercim, Arapça hikmetli cümleleri "fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbına uygun ikişer beyitle dilimize çevirmiştir.

Arapça sözler gözden geçirildiğinde bunların birer cümleden meydana geldiği, hepsinin *Kur'an* ayetlerine ve Hz. Peygamber'in hadislerine uygun olduğu görülmektedir. Çünkü bahis konusu metinde hikmeti bulup alma, büyüklere saygı, küçüklere merhamet, dilini (boş konuşma, yalan, gıybet, iftira gibi kötü sözlerden koruyup) tutma, ecelin gizli ve pek yakın olduğunu unutmama, işlerin sonuçlarını düşünerek davranma, Allah'a itaat etme ve nefsin uygunsuz isteklerine boyun eğmeme, ilminin gerektirdiği şekilde hareket, vatanını sevmek, yaşlılık alâmetlerinden sonunun yaklaştığını anlamak ve ölümü öğüt verici görmek, doğruluğun kurtarıcı, yalan söylemeninse büyük bir hata, çalışma ve hareketin bereket, gevşekliğin helâk olduğunu bilmek... gibi fikirler telkin edilmektedir.

Kimin tarafından söylendiği belirtilmeyen bu özlü sözlerden birkaçının hadis olarak rivayet edildiği, diğer bir bölümünün de Hz. Ali gibi İslâm büyüklerine yahut Halife Me'mûn misali devlet adamlarına nisbet edildiği bilinmektedir. Örnek vermek gerekirse, "Huy yumuşaklığı hikmetin başıdır" manasındaki الرفق رأس الحكمة sözü, hadis olarak rivayet edilmiştir. (Yardım, 1999: 41). "Kara haber verici olarak yaşlılık, öğüt verici olarak ölüm sana yeter" manasındaki كفاك الشيب cumlesi, Hz. Ali'ye nisbet edilen 280 dolayında Arapça güzel sözün

derlenip elifba sırasına göre dizilmesinden meydana gelen *Nesrû'l-leâlî*'de شيبك ناعيك (Saçının sakalının ağarması, senin kara habercindir) şeklinde yer alır. Hikmetin ikinci kısmında görülen ve “Sana öğüt verici olarak ölüm yeter” manasına gelen cümlelerin ise hadis adı altında rivayet edildiği (Yardım, 1999: 251), Abdurrahmân-ı Câmî'nin (817-898/ 1414-1492) derleyip Farsçaya çevirdiği kırk hadisle onun Türkçe tercümelere arasında bulunduğu bilinmektedir. “Hikmet bulmak kişi için ganimettir” manasındaki غنيمة المرء وجدان الحكمة cümlesi, bir kelime farkıyla (غنيمة المؤمن وجدان الحكمة) yine *Nesrû'l-leâlî*'de bulunan vecizelerden biridir. *Kelimât-ı Hikmet*'te 11. söz olarak yer alan ve “Sabırdan daha üstün bir iyilik yoktur” manasına gelen cümle, Keykâvus'un Farsça “*Kâbusnâme*” adıyla meşhur nasihatnamesini H. 830 (M. 1427) yılında *Murâd-nâme* namıyla genişleterek Türkçeye çeviren Bedr-i Dilşâd'ın bildirdiğine göre, *Tevrat*'ta geçmektedir. (Ceyhan 1997: 965-66).

Bu eserde çevrilen hikmet sözlerinden bir kısmı Arap atasözü olarak nakledilir. Meselâ, “İlimlerin semeresi, bilinenle amel etmektir” (14. Söz) ve “İnsanların cevherleri hâllerin değişmesiyle bilinir” (40. Söz) manasına gelen bilgece sözler, Mâverdi'nin (ö. 450/ 1058) *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn* adlı eserinde mesel olarak nakledilir. (Nuriyev, 2008: 63- 64). Yine “İsrafta hayır, hayırda da israf yoktur” (23. Söz) manasındaki cümle, anılan eserde (Abbâsî halifesi) Me'mûn'a (170-218/786-833) ait gösterilir. (Nuriyev, 2008: 72). Şu hâlde denebilir ki, bu kitapçıkta çevrilen “kelimât-ı hikmet”in bir kısmı peygamber, sahabe, âlim, veli, halife gibi İslâm büyüklerine ait özlü sözler, bir kısmı da ilk söyleyeni unutulup kamuya mal olmuş Arap meselleridir.

SONUÇ

H. Peygamber'e ait kırk hadisi ve Hz. Ali'ye nisbet edilen kırk vecizeyi nazmen Türkçeye çeviren şair Harimî, kırk Arapça hikmetli sözü de aynı şekilde dilimize tercüme etmiştir. Onun derleyip ikişer beyitle Türkçeye çevirdiği ve kısaca şerh ettiği bu kırk cümle, bütünü itibarıyla temel İslâm kaynaklarına uygun görünmektedir. Nitekim mütercim de parlak ve değerli oluş yönünden inciye benzettiği bu özlü ve bilgece sözleri çevirirken, onlarla ilgili bulunduğu bazı ayet ve hadislerle işaret etmiştir. Hattatlar tarafından yazılıp birer ibret levhası şeklinde duvarlara asılabilecek, takvim sayfalarında ve güzel sözleri toplayıcı eserlerde yer alabilecek bu kırk hikmet, birtakım kötü hâl ve huylardan kurtularak iyi ahlâk ve vasıflarla süslenme yolunda rehber gibi okunabilir. Ayrıca bu tür değerli tarihî-edebî metinleri sadece Latin harflerine aktarmakla yetinmeyip günümüz Türkçesine de çevirmek, onlardan sırf Türk Dili ve

Edebiyatı, Osmanlı tarihi gibi ilim dallarında bilgi sahibi kişilerin değil, daha geniş bir okuyucu kitlesinin faydalanmasını, böylece zamanımıza taşınan irfânî mirasın türlü mecralarda dolaşıma girmesini sağlayabilecektir. Bu çalışma semeresinde, şair Harîmî'nin hüviyeti araştırılıp hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş; *Çihil (Kelimât-ı) Hikmet* isimli kitapçığı, Latin asıllı harflere aktarıldıktan sonra, belirtilen fikirden hareketle çağımızın Türkçesine de çevrilerek okuyucuların alâkasına arz edilmiştir.

Eserin Nüshaları

Harîmî'ye ait *Kelimât-ı Hikmet* tercümesinin tesbit edebildiğimiz dört yazma nüshası vardır:

1. Saraybosna Doğu nüshası: Bu nüsha, Sarayevo Üniversitesi Doğu Enstitüsü (Orientalni Institut) Kütüphanesinde OIS 604 numarayla kayıtlı bir mecmua içinde, 31b-35a sayfaları arasında bulunmaktadır. Anılan 165 yapraklı mecmuada Bosnalı Ali Dede'nin başka Türkçe eserleri de vardır. (Bu yazmada yer alan eserler hakkında daha fazla bilgi için bk. Çağman, 2019: 25-31).

2. Bosna nüshası- (Kısaltması B). Saraybosna'da Gazi Husrev Bey Kütüphanesi'nde R-5373 numarayla kayıtlı yazmanın üçüncü eseridir.³ Bu yazmada, Arapça hikmetli sözlerin derlenip çevrilmesinden ibaret kitapçık, Hz. Ali'ye ait kırk vecizenin yine Harîmî tarafından meydana getirilen tercümesinin hemen devamında yer almaktadır. Yazmaya yaprak veya sayfa numarası verilmemiş; "Sebeb-i Cem'-i Kelimât-ı Hikmet", "Âgâz-ı Sahun" gibi başlıklar, sıra sayıları ve Arapça cümleler sürh (kırmızı), bilgece sözlerin Türkçe tercümeleleri ise siyah mürekkeple yazılmıştır. Her sayfası on yedi satırlı olan metinde birtakım kelimeler harekelidir. Bu eserin bittiği sayfada bazı hadislerin ikişer beyitli kıt'alar hâlinde dilimize çevirisi başlamakta; yekûn olarak altmış dokuz hadisin tercümesinden sonra Hz. Ali'ye sözlerden onunun aynı şekilde Türkçeye aktarıldığı görülmektedir. 16. asır divan şairlerinden Yenice Vardarlı Usûlî'ye (ö. 945/ 1538) ait bu hadis ve vecize tercümeleleri, 2003'te tarafımızdan neşredilmişti. (Ceyhan, 2003: 147-188). Bu nüshanın ne zaman ve kimin tarafından istinsah edildiği belli değildir.

3. Gotha nüshası (Kısaltması: G). Dr. Wilhelm Pertsch, *Die Arabischen Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha*, Gotha. Friedr. Andr. Perthes. 1878, no. 3, 23. vr. 161a-164b. Bu nüshanın 157b-161a sayfaları arasında Hz. Ali'ye ait kırk sözün Harîmî tarafından ikişer beyitle yapılmış

³ Bu nüshanın bir suretinin temininde ricam üzerine yardımcı olan Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Müberra Gürgendereli'ye teşekkür ederim.

tercümesi var. Aynı şairin küçük eserlerinden biri olan *Kelimât-ı Hikmet*, 161a'da başlayıp 164b'de bitmektedir. Bahis konusu nüshanın -157b hariç her sayfası on dokuz satırlıdır. Her yaprağın b yüzünde sonraki sayfanın ilk kelimesini gösteren takibe vardır. İki mısra (15. söz tercümesinin 3. mısraı ile 18. sözün ilk mısraı) ve bir Arapça cümledeki noksan kelimeler sayfa kenarında kayıtlıdır. Wilhelm Pertsch (1832-1899), bu eserin Gotha Kitaplığında bulunan nüshasını, anılan kütüphanedeki Arapça ve Türkçe yazmalara dair katalogunda tavsif etmiş; fakat Hz. Ali ye ait çihil dür (kırk inci) ile yine *Çihil Kelimât-ı Hikmet*'i nazmen Türkçeye çeviren Harimî'nin mahlasını fark etmemiştir. Bu nüsha, adını bildirmeyen bir müstensih tarafından 23 Şevvâl 1053 (4 Ocak 1644) tarihinde yazılmıştır.

4. Rifat Kütük nüshası- (Kısaltması RK). Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Rifat Kütük'ün 2003 yılından sonra bize suretini gönderme lütfunda bulunduğu bu yazmada, ilkin Hz. Ali'ye ait kırk Arapça güzel sözün Harimî tarafından yapılmış manzum tercümesi; sonra o metnin hemen ardından adı geçen mütercim *Kelimât-ı Hikmet* isimli eseri bulunmaktadır. Mensur bir başlangıcı müteakiben Arapça Kasîde-i Münferice'nin manzum tercümesi mevcuttur. Başka yazma nüshaları, bu tercümenin 18. asır şairlerinden Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî'ye (1117-1197/ 1705-1782) ait olduğunu göstermektedir. (Yıldırım, 2015: 87-108). Salâhî'nin anılan tercümesinin ardından Harimî'nin oğlu Mustafa için yazdığı mersiye, "Mersiyye-i Mîve-i Dil Oğlum Mustafa Rahmetu'llâhi Aleyh" başlığı altında yer almaktadır.

İki ve üçüncü sıradaki nüsha arasındaki benzerlikler, birinin diğerinden istinsah edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Tenkitli metin ortaya konurken 2, 3 ve 4. sıradaki nüshalardan faydalanılmış; fakat bunlardan her hangi biri esas alınmamıştır. Farklar esnasında vezin, kafiye ve manaya uygun rivayet şekli tercih edilmiş; diğer nüsha veya nüshalardaki kayıtlar da dipnotlarda gösterilmiştir. Müstensihlerden ileri geldiği anlaşılan noksan veya yanlışlar ise nüsha farkı olarak belirtilmemiştir. Diğer iki nüshada yaprak sırasını gösteren sayılar bulunmadığından sadece Gotha nüshasındaki yaprak numaraları G kısaltmasıyla işaret edilmiştir.

(G 161a) *ÇİHİL (KELİMÂT-I) HİKMET*

Bi'smi'llâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm

İlâhî hikmetüñi eyle reh-ber
İdelüm ḥamdüñi her demde ezber

Çılursañ bir kuluña feyz-i hikmet
Aña meftûḥ olur bâb-ı hidâyet

Olursa hikmetüñ ger dest-gîri
Aña feyz eyledüñ ḥayr-ı keşîri

İlâhî hikmetüñle eyle ma'mûr
Anuñla cebr olur bu ḳalb-i meksûr

Şalât olsun ḥikem kâni ḥabîbe
Göñül emrâzına kâmil ṭabîbe

Şalât-ı Ḥaḳ o hikmet encümine
Ki cümle âl ü şaḥb ü tâbi'îne

[Allahım, hikmetini bize rehber et; sana hamdi (övgü ve şükrü) her zaman ezber (kalpten) edelim... Sen bir kuluna hikmet feyzini (ihسان) edersen, ona hidayet kapısı açılmış olur. Eğer senin hikmetin elinden tutar, yardımcısı olursa, ona çok hayır verdin (demektir).⁴ Allahım, hikmetinle (gönlümü) bayındır et; bu kırılmış kalp onunla düzeltilir. Hikmetler kaynağı Sevgili'ye; gönül hastalıklarına olgun tabib(olan Hz. Peygamber')e dua ve selâm olsun! Cenab-ı Hakk'ın selâmı, o hikmet yıldızlarının⁵, (Hz. Peygamber'in) bütün ailesi, arkadaşları ve onlara tâbi olanların üzerine olsun!..]

Sebeb-i Cem'-i Kelimât-ı Hikmet⁶

قال رسول الله صلى عليه و سلم

سألتوا العلماء وخالطوا الحكماء

Buyurmuşdur ḥaberde kân-ı hikmet
Fazîlet şemsi ol şadr-ı risâlet

⁴ "...Kime hikmet verilirse, o kimse birçok hayra nail olmuş demektir. (...)" (*Kur'an*, Bakara Suresi, 2/ 269) mealindeki ayete işaret ediliyor.

⁵ Burada "Ashabım yıldızlar gibidir; hangisine uyarsanız, hidayete erersiniz" (İbn Abdülber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, II, 91) mealindeki hadis hatırlatılıyor.

⁶ B ve G'de bulunan bu başlık RK'de yoktur.

(G 161b)

Ehl-i 'ilme şıdk ile eyleñ su'al
Şoĥbetinden irişür feyz-i kemāl

İhtilāt eyleñ hem ehl-i ĥikmete
Sözleri rehber ola tā Ĥazrete

[Hikmet Sözlerini Toplama Sebebi- Hikmet kaynağı, fazilet güneşi, o peygamberliğin baş köşesinde oturan (Hz. Muhammed a.s.) bir hadiste şöyle buyurmuştur: "İlim sahiplerine doğruluk ve kalp temizliğiyle soru sorun... Onların soĥbetinden olgunluğun feyzi (ilim, irfan) erişir. Hikmet sahibi kişilerle de görüşün ki, onların sözleri Yüce Allah'a rehber olur..."]

Āġāz-ı Süĥan⁷

Fikir ġavvāřı baĥr-i 'ilme taldı
Ki 'ıkd-ı nazm için ĥikmetler aldı

Çihil gevher alup ĥikmet sözinden
Çü⁸ ĥikmet pend olur ma'nī yüzinden

Ĥikem gencinden aldum dāne dāne
Anı dürr gibi dizdüm 'ıkd-ı cāna

Ĥadri artar gevherüñ bulsa niżām
Ĥadri eksilmez velī bī-intizām

Ĥakīmā ĥikmetüñi rehber eyle
Anuñla ġalb ü cānı enver eyle

[Sözün Başlangıcı- Fikir dalgıcı ilim denizine daldı; inci gerdanlığı için hikmetler aldı. (Evet) hikmet sözünden kırk inci (gibi güzel, parlak ve değerli cümle) aldım. Çünkü hikmet, (okuyan ve dinleyenler için) mana yönünden öğüt olur. Hikmetler hazinesinden tane tane aldım; onu inci gibi can gerdanlığına dizdim. Eğer inci düzenli, dizilmiş olsa, değer artar; fakat düzensiz olunca onun kıymeti eksilmez. Ey hikmet sahibi (Allahım), hikmetini rehber et! Onunla kalbi ve canı çok nurlu et; aydınlat!..]

[1] الكلمتة الاولى غنيمة المرء وجدان الحكمة

Ĥikmeti bulmaĥ ġanīmetdür ere
Kenz-i⁹ lā-yefnāya irdi kim ire

⁷ B ve G'de bulunan bu başlık RK'de yoktur. (Başlığın ikinci kelimesi, B'de "sahun" şeklinde harekelidir).

⁸ Çü RK: Ki B, G.

Şoĥbet-i ‘irfân hikmet kânıdır

Dilde hikmet ‘ârifüñ bürhânıdır

[Hikmeti bulmak kişiye ganimettir. Kim ona erişse, tükenmez bir hazineye erişmiştir. İrfan -(sahiplerinin) sohbeti hikmet kaynağıdır. Dilde hikmet, ârifin (tecrübî bilgi ve irfanının) delilidir.]

[2] الكلمة الثانية من الحكمة توقيير الكبير و رحمة الصغیر

Maĥz-ı hikmet oldı ta‘zîm-i kebîr

Hem şaĥîr olana olmak dest-gîr

Merĥamet kıłana Ĥaĥ raĥmet kıılır

Uluya ‘izzet kıılan ‘izzet bulur

[Büyüĥe hürmet, küçük olana yardım etmek, hikmetin ta kendisi oldu.¹⁰

Merhamet edene Allah merhamet eder.¹¹ Büyüĥe saygı gösteren ve deĥer veren, saygı görür, aĥırlanır.]

[3] الكلمة الثالثة صحة الدین بصحة اليقين

Şıĥĥati dînüñ yaĥînüñ şıĥĥati

Niyyet-i ĥâlişle eyle himmeti

Himmet-i ‘âlîdürür rükn-i yaĥîn

Niyyet-i ĥâlişdürür hem rûĥ-ı dîn

[Dinin saĥlıĥı, saĥlam bilginin saĥlıĥıdır. Halis niyetle (yakın, yani saĥlam bilgi sahibi olmaya) niyet et! Çünkü saĥlam bilginin esası, yüksek gayrettir; dinin ruhu (özü) ise halis niyet...]

[4] الكلمة الرابعة من امسك لسانه ستر الله عيوبه

Żabĥ iden kendü lisânın şamt ile

Hem müdürâ kııla ĥüsn-i semt ile

(G 162a)

⁹ Kenz-i B, G: Genc-i RK.

¹⁰ Burada şü manadaki hadisi hatırla(t)mak yerinde olur: “Küçüklerimize şefkat, büyüklerimize saygı göstermeyen bizden deĥildir.” (*Tirmizî*, “Birr”, 15; *Ebû Dâvud*, “Edeb” 58).

¹¹ Bu hükmün şü mealdeki hadislere dayandığın söylemek mümkündür: “Allah, insanlara merhamet etmeyene rahmette bulunmaz.” (*Buhârî*, “Tevhid” 2, “Edeb”, 27, *Müslim*, “Fezâ’il”, 66 (2319); “Merhamet etmeyene merhamet edilmez.” (*Buhârî*, “Edeb”, 18, *Müslim*, “Fezâ’il”, 65 (2318).

Her ‘uyübun setr ide Mevlā anuḡ
 Merd iseḡ zābṡ eyle šamt ile dilüḡ
 [Cenab-ı Hak, kendi dilini susmayla tutan ve güzel bir yöne giderek (insanlara)
 dostça davranan kimsenin her kusurunu örter; gizler. Eğer adamsan,
 susmayla dilini tut!..]

[5] الكلمة الخامسة لا حارس افضل من الصمت و لا غائب اقرب من الموت

Şamtdan efḡal ḡāris olmaz mü'mine
 Pāsbān eyle anı dil gencine

Hem ölümden olmaya ḡā'ib ḡarīb
 Mevti ḡāzır her nefes bil ey lebīb
 [İnanan insan için susmadan daha üstün bir koruyucu olmaz. Onu dil (lisan
 ve gönül)hazinesine bekçi yap! Ölümünden de gaip (görünmeyen) yakın
 bulunmaz... Ey akıllı (kişi), ölümü her an hazır bil!..]

[6] الكلمة السادسة من نظر في العواقب سلم من النوائب

Āḡirine her işüḡ iden nazar
 ‘Āḡıbet maḡşūdına bulur zafer

Bil ‘avāḡıbdā nazar her mü'mini
 Çok belāyādā ider sālim anı
 [Her işin sonuna bakan ve onu düşünen, neticede istediğine ulaşır; başarılı
 olur. Bil ki, (işlerin) sonlarını düşünmek, her mümini çok belâlardan emin
 eder (korur).]

[7] الكلمة السابعة من كثر اعتباره قل عثاره

Çok kılan kimse işinde ‘ibreti
 Az görür rāh-ı ṡalebde zilleti

Ḳılmayan kimse cihānda i'tibār
 Çok görür yolunda zilletle ‘işār
 [İş(ler)inde çok ibret alan kimse, istek yolunda az (seyrek olarak) alçaklık ve
 horluk görür. Dünyada ibret almayan kimse, (hayat) yolunda çok alçaklık ve
 sürçme görür. (Hor tutulmaya ve yanılmaya çok uğrar).]

[8] الكلمة القائمة من اطاع الله ملك و من اطاع هواه هلك

Qavl ü fi‘linde olan Hakk’a muṭî‘
‘İzzete mâlik olur qadri¹² refî‘

Hem hevāsına muṭî‘ olur tebāh

Qasvet-i qalbî¹³ kıllur müriş günāh

[Söz ve işinde Cenab-ı Hakk’a itaat eden, itibara, ululuğa sahip ve değeri yüksek olur. Nefsinin (gayrimeşru, kötü, uygunsuz) isteklerine uyan ise mahvolur (bozulur, çürür).¹⁴ Günah, (işleyene) kalp katılığı verir.¹⁵]

[9] الكلمة التاسعة عند تنهي الشدة تنزل الرحمة

Ger nihāyet bula her şiddet eger
Ol zamānda feyż ile raḥmet iner

Qıl tevekkül Hakk’a cümle kerb ile

Yüsri bul ‘usr ile naşrı şabr ile¹⁶

[Eğer her güçlük son bulsa, o zamanda feyizle rahmet iner. Bütün zorluklar sırasında Cenab-ı Hakk’a tevekkül et ki onun lütfu keder ve tasayla sana ulaşsın! Güçlük (esnasında metanet)le kolaylığı¹⁷; sabırla (İlâhî) yardımını elde et!.]

¹² qadri B, G: qadr-i RK.

¹³ qalbî B, G: faqrî RK.

¹⁴ Bu hikmetli söz tercümesinin ilk üç mısraı, şu mealdeki ayetlere uygun görünmektedir: “Nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş; onu kötülüklerle gömen de ziyana uğramıştır.” (*Kur’an*, Şems Suresi, 91/ 9-10). (Kayaokay, 2017)

¹⁵ Bu mısradaki, günahların kalbi paslandırdığını bildiren şu mealdeki ayete işaret edildiğini söylemek mümkündür: “Hayır! Hayır! Doğrusu onların kazanmakta oldukları (kötülükler) kalplerini paslandırmıştır.” (*Kur’an*, Mutaffifin Suresi, 83/ 14).

¹⁶ Bu vecize ve çevirisi yerinde RK’de şu söz ve tercümesi var:

لا تكثر انفع من العلم و لا مال اربح من الحلم

Genc-i enfâ‘ yok ‘ilimden tälibe

Hem hilimden mâl-i erbah râğıba

‘İlm ü ħilmüñ kenz-i lâ-yefnâ imiş

Râh-ı Haq’da mâye-i a’lâ imiş

[İsteyen için ilimden daha faydalı bir hazine, rağbet eden için huy yumuşaklığından daha kazançlı bir mal yoktur. İlim ve hilmin tükenmez hazine imiş; hak yolunda pek üstün sermaye imiş...]

¹⁷ Burada, “Zorlukla beraber bir kolaylık vardır. Doğrusu her güçlüğün yanında bir kolaylık var” mealindeki ayetlerin (*Kur’an*, İnşirah Suresi, 94/5-6) hatırlatıldığını söylemek mümkündür.

[10] الكلمة العاشرة لا نديم ازين من العقل و لا قرين اشين من الجهل [10]

Olmaya ezyen ‘ağıldan bir nedim
‘Aqlını hemdem kıılır tab’-ı selim

Hem cehilden olmaya aqbeḥ qarın
‘İlm ü¹⁸ ‘aql ile olur ḥāşıl yakın

[Akıldan daha süslü bir arkadaş olmaz. Sağlam yaratılış (sahibi), aklını canciğer arkadaş edinir. Cehaletten daha çirkin bir yakın (arkadaş) bulunmaz. Sağlam bilgi, ilim ve akılla meydana gelir.]

(G 162b)

[11] الحادى عشر لا حسنة اعلى من الصبر و لا سيئة اسوء من الكبر [11]

Hiç şabırdan olmaya a‘lā şevāb
Şabr ile ḥāşıl olur her fetḥ-i bāb

Hem kibirden olmaya aqbeḥ günāh
Ḥāşıl-ı ‘ömri kıılır kibrüḡ tebāh

[Sabırdan daha daha yüksek hiç bir sevap olmaz. Her kapının açılışı sabırla meydana gelir. Kibirden daha çirkin günah olmaz. Çünkü senin büyüklük taslamam, ömrünün meydana gelen (manevi) kazançlarını mahveder.]

[12] الثانى عشر لا دواء انفع من الرفق و لا داء اوجع من الحرق [12]

Olmaya rıfkat gibi enfa‘ şifā
Hem yoğunluk gibi bir derd-i cefā

Rıfḳ ile sālīm¹⁹ olur ḳalb-i selīm²⁰

Ḥarḳ ile evca‘ olur tab’-ı le’im

[Huy yumuşaklığı gibi pek faydalı bir şifa, deva bulunmaz. Sertlik, kabalık gibi bir dert ve eziyet yoktur. Kalp, mülâyimlik (huy yumuşaklığı, tatlılık) ile sağlam olur. Alçağın tabiatı da öfkeyle çok acılı olur.]

[13] الثالث عشر لا يخلو المرء من ودودٍ بمدح و من عدوٍّ يقده [13]

İkiden ḥālī degül merd-i Ḥudā
Budur ‘ādet ibtidā vü intihā

¹⁸ ‘İlm ü ‘aql RK: ‘ilm ‘aql B, G.

¹⁹ sālīm B, G: dāyim RK.

²⁰ Bu mısraın son iki kelimesini “kalb selīm” şeklinde okuyup yazmak da mümkündür.

Bir ḥabîbinden anı medḥ eyleye²¹

Ya ‘adûsından anı ḳadḥ eyleye²²

[Allah adamı, iki şeyden hâli deĝildir: Başlangıç ve sonda âdet böyledir: Biri onu öven dostundan, diĝeri yeren düşmanından...]

[14] الرَّابِعُ عَشْرُ ثَمَرَةُ الْعُلُومِ بِالْعَمَلِ بِالْمَعْلُومِ

Mîvesi cümle ‘ulûmuḡ mā-ḥaşal

Bildügiyle kişi ḳılmaḳdur ‘amel

Bî-‘amel ‘ilmüḡ degüldür mu‘teber

Şüre yerde şan dıraḥt-ı bî-şemer

[Bütün ilimlerin meyvesi, sonucu olarak meydana gelen şey, kişinin bildiĝiyle amel etmesidir. Senin amelsiz ilmin itibarlı ve hatırı sayılır deĝildir. O, çorak yerde sanki meyvesiz ağaç gibidir.]

[15] الْخَامِسَةُ عَشْرُ مَنْ لَمْ يَكُنْ فِي قَلْبِهِ وَاعِظُ لَمْ تَنْفَعَهُ الْمَوَاعِظُ

Olmaz ise dilde vā‘iz²³ ḥāl ile

Fā’ide ḳılmaz mevā‘iz ḳāl ile

Dilde vā‘iz sālīke²⁴ derd-i taleb

Vā‘iz-i meclisdürür zāhir sebeb

[Eĝer bir gönülde hâlde vaiz bulunmazsa, sözle öĝütler, nasihatlar ona fayda vermez. Tasavvufi bir yol tutan ve o yolda giden kişi için gönülde vaiz, istek derdidir. Meclis vaizi, görünen sebeptir...]

[16] السَّادِسُ عَشْرُ لَوْ لَا حُبَّ الْاَوْطَانِ لَخَرَبَ الْبِلْدَانَ

Olmasa²⁵ ḥubb-ı vaṭan dilde sened

‘Âlem içre yıḳılırdı her beled

Hem vaṭan ḥubbı olupdur rükn-i dîn

Böyle virmişdür ḥaber şer‘-i mübîn

[Gönülde vatan sevgisi dayanak olarak bulunmasa, dünyadaki her şehir,

²¹ eyleye B, G: itmede RK.

²² eyleye B, G: itmede RK.

²³ vā‘iz B: nāřih RK.

²⁴ sālīke RK: mālīke B, G.

²⁵ Olmasa G, RK: Olmaya B.

kasaba yıkılırdı... Ayrıca, vatan sevgisi, dinin esasıdır (gerektirdiği bir duygudur). İyiyi kötüyü birbirinden ayıran İslâm dini böyle haber vermiştir.^{26]}

[17] السَّابِعُ عَشَرَ فِطْرَةَ الرَّجُلِ مَعْجُونَةٌ بِحُبِّ الْوَطَنِ [17]

(G 163a)

Bil vatan sevmekdürür er 'âdeti
Hoş muhammerdür anuñla tıynetü

Mazhar-ı kurb-ı ezel hubb-ı vatan

Dâr-ı fânide vatan beytü'l-ħazen

[Bil ki, vatanını sevmek kişinin âdetidir. Çünkü insanın yaratılışı onunla iyice yoğurulmuştur. Vatan sevgisi, ezel yakınlığının mazharıdır (göründüğü yerdir). Şu fânî yurttta (dünyada) vatan, keder, tasa evidir...]

[18] الْقَامِنُ عَشْرَ كِفَاكَ الشَّيْبِ نَاعِيًا وَ الْمَوْتِ وَاعْظًا [18]

Ömrüñ ağlar pîrlik kâfi dürür
Hem ölüm bil vâ'iz-i vâfidürür

Pend-i ma'nâ olmaz ise rehberüñ

Ma'den-i dilde yoğ imiş gevherüñ

[Ömrünün bittiğini (yakında öleceğini) haber verici olarak yaşlılık yeter. Ayrıca ölümün tam, yeterli bir vaiz olduğunu da bil!²⁷ Eğer mana öğüdü senin rehberin olmazsa, gönül madeninde cevherin yokmuş (demektir)...]

[19] التَّاسِعُ عَشْرَ بَعْدَ بَوْرَثِ الصَّفَا خَيْرٌ مِّنْ قَرَبٍ فِيهِ جَفَا [19]

Şoħbetinde bir kesüñ²⁸ olsa cefâ

²⁶ Bu beyitte, "Vatan sevgisi imandandır" mealindeki hadis hatırlatılıyor. Sâgâni, bu rivayetin mevzu, yani uydurma olduğunu belirtmiş; Sehâvî, halk arasında meşhur olan mezkûr hadisin aslını bilmediğini, fakat manasının doğru olduğunu ifade etmiştir. Yine hadis münekkitlerinden Aliyyü'l-Kârî, bu sözün manasının doğruluğunu dile getirenlere şaştığını belirterek vatan sevgisi ile iman arasında bir irtibat kurulamayacağını, böyle kabul edildiği takdirde her vatanselere mümin demek gerekeceğini, bununsa mümkün görünmediğini, ancak vatan sevgisinin imana aykırı olmadığını söylebileceğini anlatır. Söz konusu rivayetin manaca doğru olduğunu ifade edenler, Bakara Suresi 246. ayetindeki "Yurtlarımızdan ve çocuklarımızdan uzaklaştırdığımız hâlde Allah yolunda savaşmayıp da ne yapacağız?" ibaresini delil göstermektedirler. Bazı âlimlere göre, anılan hadiste kastedilen vatan, Hz. Âdem'in ilk yurdu cennet, Ümmü'l-kurâ (Mekke) veya Allah'a dönüştür. (Daha fazla bilgi için bk. Aclûni, 1418/ 1997, I, 412-413).

²⁷ "Öğüt verici olarak ölüm yeter" manasına gelen ve hadis olduğu da rivayet edilen meşhur bir söz vardır. (Daha fazla bilgi için bk. Aclûni, 1418/ 1997, II, 146).

²⁸ Bir kesüñ RK: kimsenüñ B, G.

Bu'dı anuñ ma'nide 'ayn-ı²⁹ şafā

Fırqat-ı cāhil şafādur t̄alibe

Vaḥdetün fikri vefādur rāğıba

[Bir kimsenin sohbetinde eziyet, incitme olsa, onun uzaklığı manaca kedersizlik ve gönül şenliğinin ta kendisidir. Cahilin ayrılığı, (ilim, irfan) isteyen için zevk u safadır. Rağbet eden için birlik ve yalnızlığın fikri vefadır (dostluğu devam ettirme olarak yeter).]

[20] الكلمة العشرون من كبرت همته كبرت قيمته

Yüce olsa bir kesün³⁰ ger himmeti

Himmeti kıdrince artar kıymeti

Ḳurbet-i Ḥaḳḳ'a gerekdür himmetün

Tā ḥuzūr-ı Ḥaḳ' da arta kıymetün

[Eğer bir kişinin gayreti yüce olsa, değeri gayreti kadar artar. Senin gayretinin Cenab-ı Hakk'a yakınlık için olması lâzım ki Onun huzurunda değerini artsın...]

[21] الحادي والعشرون منع اهل جود سؤ الظن بالمعبود

Ḥayrını men' eyler ise ehl-i cūd

Sū'-i zann Mevlā'ya kılmışdur 'anūd³¹

Cūd olupdur ma'nide vaşf-ı Ḥudā

Vaşf-ı Ḥaḳ' la fetḥ olur rāh-ı hüdü

[Bir kimse, cömert kişinin iyiliğine engel olursa, o inatçı şahıs, Mevlā'ya kötü zanda bulunmuştur. Cömertlik, manada (gerçekte) Allah'ın sıfatıdır. Hakk'ın sıfatıyla doğru yol açılır.]

[22] الثاني والعشرون حلم اللتي غير موضعه جهل

Cehl olur nā-ehle ḥilmün ey fetā

Ḥilm ü cūdı kııl maḥalline³² 'aṭā

²⁹ 'ayn-ı RK: olur B, G.

³⁰ bir kesün RK: kimsenün B, G.

³¹ 'anūd B, G: 'uḳūd RK:

³² maḥalline B, G: maḥallinde RK.

Men' u hark olur maḥallinde kemāl

Hem yerinde buğz ezā nīgū-ḥiṣāl

[Ey genç, ehil olmayan kimse için senin huy yumuşaklığın cehalet olur. Şu hâlde, huy yumuşaklığını ve cömertliği yerinde bağışla! Çünkü men (vermeme, esirgeme) ve öfke, yerinde (olursa) olgunluktur. Ayrıca yerinde sevmeme ve izncitme (azar), iyi huylardır.]

[23] الثالث والعشرون لا سرف في الخير و لا خير في السرف

Kār-ı ḥayr içre yoğ imiş hīç³³ seref

Nā-maḥalde hem ḥayır olmaz telef³⁴

(G 163b)

Rāh-ı Ḥaḳ'da Ḥaḳ için cümle fi'āl

Ehl-i ḥikmet didiler ni'me'l-ḥiṣāl

[Hayır işinde hiç israf olmazmış; iyilik, yersiz olduğunda (yine) boş yere harcanmış olmaz. Hak yolunda Allah (rızası) için yapılan bütün işlere hikmet (akıl ve bilgi) sahipleri "Ne güzel ahlâk!.." dediler.]

[24] الرابع والعشرون من اعطى المشورة لم يمنع الصواب

Merd-i dānāya virilse meşveret

Feyz olur Ḥaḳ'dan cevāb-ı³⁵ mekremet

Meşveretdür merd-i Mevlā'ya cenāḥ

Meşveretdür menşe-i kār-ı şalāḥ

[Bilgili kişiye danışma (iş, teklifi) verilse, iyilik, cömertlik cevabı Cenab-ı Hak'tan bol bol verilir. Danışma, Allah adamı için kanat gibidir. İyilik işinin çıktığı yer danışmadır.]

[25] الخامس والعشرون حق ازالة النعمة من ظالم بها

Ni'meti³⁶ ḥaḳdur Ḥudā zā'il ide

Ḳanḡı zālīm ni'met ile zūlm ide

Güş-ı cānla ḥikmetün pendin işit³⁷

³³ bil RK: hīç B, G.

³⁴ Bu mısra, B ve G'de "Nā-maḥal yerlerde ḥayr olmaz telef" şeklindedir.

³⁵ cevāb-ı B, G: şavāb-ı RK.

³⁶ Ni'meti RK: Ni'met-i B, G.

Ni‘met ile zulm kılma şükürin it

[Hangi zalim nimetle zulmederse, Cenab-ı Hakk’ın onu gidermesi uygundur.³⁸

Hikmetin öğüdünü can kulağıyla dinle: Nimetle zulmetme; onun şükürünü yerine getir!..]

[26] السّادس و العشرون الصّدق منجاة لاصحابه

Şıdķı bilgil mü’mine cāy-ı necāt

Şıdķı bilgil mü’mine ḥayr-ı şifāt

Rehber-i a‘māl-i mü’mīn şıdķ imiş

Mü’mine rāh-ı hidāyet şıdķ imiş

[Doğruluğu mümin için kurtuluş yeri bil; yine onu mümin için sıfatların hayırlısı bil! Müminin amellerinin rehberi doğruluk, ona hidayet yolu doğrulukmuş...]

[27] السّابع و العشرون اعظم الخطايا لسان كذوب

Bil ḥaṭāyā a‘zamı kāzib lisān

Kızb ile mebgūz olur ādem ‘ıyān

Mü’mīn iseñ şıdķı dilde pīşe kıl

Söyledikte sözüñi endīşe kıl

[Bil ki, hataların en büyüğü, yalan söyleyen dildir. İnsan, açıkça belli ki, yalan yüzünden seilmeyen, nefret edilen bir kimse olur. Müminsen, doğruluğu dilde (lisan ve gönülde) âdet et! Söylediğinde sözünü (önce) düşün...]

[28] الثّامن و العشرون من التّوفيق بغض التّواني من الخذلان مسامرة الاماني

Oldı tevfiķ-ı Ḥudā buğz-ı kesel

Kār-ı ḥayra sa‘y idüp³⁹ eyle ‘acel

Seni mağrūr itmesün zann ü⁴⁰ hevā

³⁷ Bu mısra, B ve G’de şu şekilde: “Güş kıl cān ile ḥikmet pendini” (2. mısraa kafiye yönünden uygun değil).

³⁸ Bu ilk beyitteki hükmün şu mealdeki ayete dayandığı söylenebilir: “Bu böyle olmuştur. Çünkü Allah bir topluluğa lutf ettiği nimetini, onlar kendilerini değiştirmedikçe değiştirmez. Allah her şeyi işitip bilmektedir.” (*Kur’an*, Enfāl Suresi, 8/53).

³⁹ idüp B, G: ile RK.

⁴⁰ zann ü hevā RK: zann hevā B, G.

ليس للانسان الا ما سعى

[Allah'ın rast getirmesi ve yardımını, tembelliği sevmez. Hayırlı işe çalışmayla acele et! Zan ve nefsin isteği seni aldatmasın... Çünkü "İnsan için ancak çalıştığı vardır."⁴¹]

[29] التاسع و العشرون السفر ميزان الاخلاق

Cümle ahlâkuş sefer mizânıdır
Erleriñ ma'nide ol bürhânıdır

Bil seferdür kâşif-i hü-yı ricâl

Bu mehekde⁴² fark olur cümle hışâl

[Yolculuk, bütün huyların terazisidir. Aslında o insanların (huyunu, karakterini gösteren) delilidir. Bil ki, erkeklerin huyunu meydana çıkaran, yolculuktur. Çünkü bütün huylar bu mihekte (mihen taşında) fark edilir.]

(G 164a)

[30] الكلمة الثلثون الحركة بركة و التواني هلكة

Harekât içre bulunur bereke
Kâhile irse revâdur heleke

Her yaña Mevlâ hazâ'in eyledi

Kullarına sa'yi⁴³ âyîn eyledi

[Bereket hareketler içinde bulunur. Tembele helâk dokunsa yerindedir. Allah, her tarafta hazineler (kazanç elde edilecek kaynaklar) yarattı; kullarına çalışmayı örf ve kanun yaptı.⁴⁴]

[31] الحادي و الثلثون الرفق رأس الحكمة

Geldi *Tevrât* içre bu hikmet 'ıyân
Re's-i hikmet rıfķ imiş ey t̄alibân

Kâr-ı müşkil rıfķ ile âsân olur

Dide-i dil rıfķ ile handân olur

[Şu hikmet *Tevrât*'ta açıkça geçer: Ey (ilim, irfan) isteyenler, huy yumuşaklığı

⁴¹ *Kur'an*, Necm Suresi 53/39.

⁴² Bu mehekde RK: Kim bir ânda B, G.

⁴³ sa'yi RK: ya'ni B, G.

⁴⁴ Bu mısradaki, "İnsan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur" (*Kur'an*, Necm Suresi 53/39) mealindeki ayet hatırlatılıyor.

hikmetin başıymış. Zor iş, rıfkla (huy yumuşaklığı ve tatlılıkla) kolay olur.
Gönül gözü rıfkla güler...]

[32] الثاني و الثالثون من اعطى الشكر لم يمنع المزيد

Eyleye bir bendesin Mevlâ şekûr
Olmasa bir ni‘mete kulu kefûr

Ni‘meti Mevlâ kılar aña mezîd

Şâkir-i bende olur⁴⁵ merd-i sa‘îd

[Allah, bir kulunu çok şükredici kılsa, yani kulu bir nimete karşı pek nankör olmasa, Cenab-ı Hak nimeti ona artırır.⁴⁶ Kulun şükredeni, bahtiyar adam olur.]

[33] الثالث و الثالثون من اعطى التوبته لم يمنع القبول

Tevbeyi tevfiķ iderse Hâķ eger
Her du‘â içre kabûlin feyz ider

Tâ’ibi Tevvâb maħbûb eyledi

Tevbe virüp anı merġûb eyledi

[Eġer Cenab-ı Hak (kulunu) tevbeye muvaffak kılarsa, her duada kabulünü bol bol verir. Kullarının tevbesini kabul edici Allah, tevbe edeni sever.⁴⁷ Tevbe verip onu sevilen, raġbet edilen (bir iş veya kişi) eder.]

[34] الرابع و الثالثون افضل الناس من عاشوا في فضله

Nâs içre anı efđal etdi Hâķ
Hâyri fazlında ma‘îšet kıla halk

Hâyri nâsuñ nâsa bil enfa‘ imiş

Cümleten erbâb-ı hikmet bil dimiş

[Cenab-ı Hak, halk içinde iyiliġi, lütfu sayesinde insanların geçindiġi kişiye pek

⁴⁵ olur B, G: şehâ RK.

⁴⁶ İlk üç mısırada, şu mealdeki ayete işaret edildiġi söylenebilir: “Hatırlayın ki Rabbiniz size ‘Eġer şükrederseniz, elbette size (nimetimi) arttıracam ve eġer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz benim azabım çok şiddetlidir!’ diye bildirmişti.” (*Kur’an*, İbrahim Suresi, 14/ 7).

⁴⁷ “...Şüphesiz Allah çok tevbe edenleri sever, temizlenenleri de sever.” (*Kur’an*, Bakara Suresi, 2/ 222).

faziletli kılmıştır. Bil ki, insanların iyisi, insanlara daha çok faydalı olanmış.⁴⁸
Bütün hikmet sahipleri “(Bunu böyle) bil!” demiş.]

[35] الخامت و القلقون من شيم الاعيان انتهاز الفرصة عند الامكان

Oldı bil ahlâk-ı a‘yāna nişān
Furşatını gözleye dā’im ‘ıyān

Kıl müdārā gözle dā’im furşatı

İlticā kıl Hakk’a iste nuşreti

[Her zaman belli fırsatı gözetmek, ileri gelen kişilerin alâmeti olmuştur.

(İnsanlara) dostça davran; daima fırsatı (her iş için uygun zamanı, elverişli hâli) gözet! Allah’a sığın; Onun yardımını iste...]

[36] السادس و القلقون من نظر عواقب الامر⁴⁹ سلم من آفات الدهر

(G 164b)

Âhîrine eyleyen emrûn nazār
Âfeti dehrûn aña virmez zarar

Âhîre baĸ kâruĸı endîşe kıl

‘Âķıbet-binîlügi sen pişe kıl⁵⁰

[İşin sonunu düşünen kişiye zamanın, dünyanın belâsı zarar vermez... Sona (işlerin neticesine) bak; işini (kazancını) düşün! Sonu görerek davranmayı âdet et!..]

[37] السابع و القلقون تأن تحزم فاذا استوضحت فاعزم

Kıl te’ennî kâruĸ içre ‘âķıl ol

Kıl ‘azîmet rûşen olsa saĸa yol

Kıl te’ennî kim selâmetdür şoĸı

Ħarĸ u ta’cîlûĸ nedâmetdür şoĸı⁵¹

[İşlerinde ilerisini düşünerek, acelesiz ve dikkatli davran! Akıllı ol! Yol sana

⁴⁸ Bu mısırada “İnsanların en iyisi, insanlara en faydalı olanıdır” (*Müslim*, “İmâret,” 71; *Tirmizî*, “Fiten”, 15) mealindeki hadis hatırlatılıyor.

⁴⁹ Bu mısra, B, G: الامر RK.

⁵⁰ Bu mısra, B ve G’de “ ‘Âķıbet efkâruĸı endîşe kıl” şeklindedir.

⁵¹ Bu beyit, RK’de şu şekildedir: “Kıl te’ennî her işe saĸa selâmet getürür/ Âdeme ta’cîl ü Ħarĸ dâ’im nedâmet getürür”.

belli olsa, o yola çık, git! Yavaş ve ihyatlı hareket et; (böyle davranışın) sonu selâmettir. Bir şeyi düşünmeden, fesat yoluyla kesmenin ve çabuklaştırmanın sonu ise pişmanlıktır.]

[38] النَّامِنُ وَالتَّقْوَى يَدُ الرَّفْقِ تَجْنِي ثَمْرَةَ السَّلَامَةِ وَ يَدُ عَجَلَةٍ يَغْرَسُ شَجْرَةَ النَّدَامَةِ

Dest-i rıfkatdür diren her dem selâmet mîvesin⁵²

Hem diker dest-i ‘acel dâ’im melâmet mîvesin

Meşveretle rıfkı eyle pîşvâ

Seni mağrūr itmeye zann ü hevâ⁵³

[Esenlik meyvesini toplayan (selametli sonucu alan) her zama rıfk (yumuşaklık ve yavaşlık) elidir. Acele eli de daima kınanmışlık meyvesini diker. Danışmayla yumuşaklık ve yavaşlığı reis edin. Zan ve nefsin isteği seni aldatmasın!]

[39] التَّاسِعُ وَالتَّقْوَى الْعَجَلَةُ مِفْتَاحُ النَّدَامَةِ الرَّفْقُ مِفْتَاحُ النَّجَاحِ

Bil ki miftâh-ı nedâmetdür ‘acel

Hem⁵⁴ te’ennî revnağ-ı cümle⁵⁵ -amel

Bil muhakkak rıfkı miftâh-ı necâh

Meşveretle rıfk ile olur şalâh

[Bil ki, acele pişmanlığın anahtarıdır. İlerisini düşünerek acelesiz ve dikkatli davranmak ise bütün işlerin güzelliğidir. Yumuşaklık ve yavaşlığı, muhakkak isteğine ulaşma anahtarı bil! İyilik, iyileşme ve düzelme, danışma ve yumuşaklıkla olur...]

[40] الْكَلِمَةُ الْارْبَعُونَ بِتَقَلُّبِ الْاِحْوَالِ تَعْرِفُ جَوَاهِرَ الرِّجَالِ

Bil taqallüb içre ahvâl-i kulüb

Bu taqallüble bilinür çok ‘uyüb

Bilinür dilde ricâlüh cevheri

Bu taqallüble selâfîn efseri

[Kalplerin hâllerinin değişim içinde olduğunu bil! Çok kusurlar bu değişme ve

⁵² Bu mısra RK’de şu şekilde: “Dest-i [rıfk] dirdi selâmet mîvesin”

⁵³ zann ü hevâ RK: zann hevâ B, G.

⁵⁴ Hem B: Bâ- RK.

⁵⁵ cümle B: her bir RK.

dönmeyle bilinir... Erkeklerin gönüllerinde gizli olan mayası, özü, (bu hâllerin değişmesiyle), sultanların tacı bu değişimle bilinir...]

Temme⁵⁶

Dem-â-dem hamd ü şükr olsun Hudâ'ya
Çihil hikmet irişdi intihâya

Hikem gencînesinden oldı manzûm
Anuğ gencin Hudâyâ eyle ma'lûm

Nazımda var ise n'ola kuşûrı
Keremden setr ider 'irfân nûrî⁵⁷

[Harîmî'nüğ] budur aşı-ı uşûli
Kerem ehlindedür 'özüğü kabûli⁵⁸

[Allah'a her zaman hamd ve şükür olsun ki, kırk hikmet sona erdi. Hikmetler hazinesinden (alınıp) dizilmiş, ölçülü, kafiyeli olarak söylenmiş oldu... Ey Allahım, onun hazinesini (okuyanlara) bilinmiş et! Nazımda kusuru varsa, ne çıkar?! İrfan nuru, büyüklüğünden dolayı (o kusuru) örter. Harîmî'nin asıllarının aslı işte budur. İyilik yönünden büyük olanlar özrü kabul eder.⁵⁹]

KAYNAKÇA

Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı (İnceleme- Metin) (2005). haz. Süleyman Solmaz, AKM Başkanlığı Yayınları, Ankara.
Alî-Şîr Nevayî, *Mecâlisü'n-nefâyis*, (2001). I-II, haz. Kemal Eraslan, Ankara.

Ahterî Mustafa (1310/1892). Ahterî-i Kebîr, Sahhâfiye-i Osmâniye Şirketi.

⁵⁶ G'de bulunan bu başlık B ve RK'de yoktur.

⁵⁷ Bu beyitler, B ve G'de şu şekilde yer alır:

“Nazımda var ise n'ola kuşûrı
Harîmî'nüğ budur aşı-ı uşûli
Dem-â-dem hamd şükr olsun Hudâ'ya
Çihil hikmet irişdi intihaya
Hikem gencînesinden oldı manzûm
Anuğ gencin Hudâyâ eyle ma'lûm”

⁵⁸ RK'de bulunan bu beyit, B ve G'de yoktur. Anılan beyit, Harîmî'ye ait *Kelimât-ı Alî* tercümesinin mukaddime kısmının sonunda yer alır.

⁵⁹ Bu mısradaki, “Değerli insanlar katında özür kabul edilir” manasındaki العذر عند كرام الناس مقبولٌ sözü hatırlatılıyor.

ALPER, Ömer Mahir (1999). “İbn Sinâ, Eserleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, c. 20, s. 337-345.

Bağdatlı İsmâil Paşa (1951-55). *Hediyetü'l-ârifîn esmâ'ü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, I, nşr. Kilisli Muallim Rifat-İbnülemin Mahmud Kemal, II nşr. İbnülemin Mahmud Kemal- Avni Aktuç, İstanbul.

BABINGER, Franz (1992). *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (1.bs. 1982), trc. Coşkun Üçok, 2. bs., Ankara.

BALIĆ, Smail (1992). *Das Unbekannte Bosnien, Europas Brücke zur islamischen Welt*, Böhlau Verlag Köln Weimar Wien.

Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat (1325/1909). *Ahlâk Kitaplarımız*, İstanbul.

BROCKELMANN, Carl (1949). *Geschichte der arabischen Litteratur*, Leiden.

Bursalı Mehmed Tâhir (1318/1901?). *Meşâyih-i Osmâniyyeden Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli*, İstanbul.

Bursalı Mehmed Tâhir (1333-42/1915-1923). *Osmanlı Müellifleri*, I-III, İstanbul.

CEYHAN, Âdem (1997). *Bedr-i Dilşad'ın Murâd-nâmesi*, İstanbul: M.E.B. Yayınları.

CEYHAN, Âdem (2003). “Harîmî'nin Hz. Ali'den Kırk Vecize Tercümesi”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 45-58.

CEYHAN, Âdem (2003). “Usûlî'nin Hadis ve Vecize Tercümeleri”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 2001-2003, cilt 30, s. 147-188, İstanbul.

DONUK, Suat (2016). *Türk Edebiyatında Vefeyâtnâme ve İsmail Belîğ'in Güldeste-i Riyâz-ı İrfân'ı*, Ankara: Gece Kitaplığı.

Edirneli Sehî (1325/1907). *Tezkire-i Sehî*, (nşr. Mehmed Şükrü).

EMECEN, Feridun (2002). “Korkut, Şehzade”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, c. 26, s. 205-207.

ENÜŞE, Hasan (1383/2004). *Dânişnâme-i Edeb-i Fârisi, Edeb-i Fârisi Der-Anatoli ve Balkan* (1383). Tahran, c.6.

İnehânzâde Mehmet Nâil (1949). *Tuhfe-i Nâilî*, I-II, Divan Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri.

İPEKTEN, Halûk (1988). v. dğr., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Kafzâde Fâizî, *Zübdetü'l-eş'âr*, Millet Ktp. A. Emirî, Tarih, nr. 1325.

KASUMOVIĆ, Ismet (1987). *Filozofsko- Sufijska- Učenja Ali- Dede Bošnjaka* Doktorska didertacija, Sarajevo.

KASUMOVIĆ, Ismet (1994). *Ali- Dede Bošnjak- I Njegova, Filozofijsko- Sufijska- Misao*, Sarajevo.

Kâtib Çelebi (1286-87/1869-70). *Fezleke-i Târîh*, I-II.

Kâtib Çelebi (1360-62/1941-43), *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. Kilisli Muallim Rifat- Şerefeddin Yaltkaya, I-II, İstanbul.

KAYAOKAY, İlyas (2017). *Klasik Türk Şiirinde Nefs*, İstanbul: H Yayınları

Kınalızade Hasan Çelebi (1989). *Tezkiretü'ş-şuarâ*, I-II, nşr. İbrahim Kutluk, Ankara.

Latîfi (2000). *Tezkiretü'ş-şu'arâ ve Tabsiratü'n-nuzamâ*, haz. Rıdvan Canım, Ankara.

Levend, Agâh Sırrı (1964). “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1963*, Ankara.

Mehmed Süreyyâ (1308-15/1891-98). *Sicill-i Osmanî yâhud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, I-IV, İstanbul.

Mehmed Tefvik (1290/1873). *Kâfile-i Şuarâ*, İstanbul.

Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu, I-V, 1987-1992.

Muhammed Emîn el-Muhibbî (1284/1868). *Hulâsatü'l-eser fî (terâcimi) a'yâni'l-karni'l-hâdi 'aşer*, nşr. Mustafa Vehbî, Kahire, I-IV.

Mustafa Safâyî Efendi (2005), *Tezkire-i Safâyî (Nuhbetü'l-âsâr min fevâidi'l-eş'âr)*, İnceleme- Metin- İndeks, haz. Pervin Çapan, AKM Başkanlığı Yayınları Ankara.

Müniri-i Belgradî, *Silsiletü'l-mukarrebîn ve Menâkibü'l-müttakîn*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Şehid Ali Paşa Bölümü. nr. 2819.

Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, *Mecelletü'n-nisâb fi'n-niseb ve'l-kunâ ve'l-elkâb*, Süleymaniye yazma Eser Ktp. Hâlet Efendi nr. 628.

Müstakimzâde Süleyman Sadeddin (1928). *Tuhfe-i Hattâtîn*, nşr. İbnülemin Mahmud Kemal, İstanbul, Devlet Matbaası.

Nev'izâde Atâyî (2017). *Hadâiku'l-Hakâ'ik fî Tekmîleti's-Şakâ'ik*, haz. Suat Donuk, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul.

NURİYEV, Tehran (2008). *Maverdi'nin Edebü'd-dünya ve'd-Din'inde Geçen Arap Atasözlerinin İncelenmesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, İstanbul 2008.

Ömer bin Mezîd (1982). *Mecmû'atü'n-nezâ'ir*, haz. Mustafa Canpolat, Ankara.

ÖZTÜRK, Şeyda (2019). “Rûh-ı Nâtika Üzerine Yazılmış Bir Tasavvufî Manzume ve Ali Dede Bosnevi'ye Âidiyeti Mes'elesi”, *Turkish Academic Research Review TARR Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*, 31 Aralık, s. 475-503.

PERTSCH, Wilhelm (1878). *Die Arabischen Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha*, Gotha. Friedr. Andr. Perthes.

POPOVIC, Alexandre (tr.) Asma Rashid (1418/ 1997). "The Muslim Culture in The Balkans (16th- 18th Centuries)", *Islamic Studies* 36/ 2-3, Islamabad, s. 177-190

Riyâzî, *Tezkre-i Riyâzî*, Millet Yazma Eser Ktp. Tarih, nr.765.

Seyyid Şerif Cürcânî (1997). *Arapça- Türkçe Terimler Sözlüğü*, tercüme ve şerh: Arif Erkan, İstanbul.

Şemseddin Sâmi (1306-16/1888-99). *Kâmûsü'l-a'lâm*, I-VI, İstanbul.

Şeyhî Mehmed Efendi (1989). *Vekâyiü'l-fuzalâ*, (nşr. Abdülkadir Özcan) I-III, İstanbul.

The Encyclopaedia of Islam, Three, 2011/ 4, Leiden 2011.

TÜRKMEN, Nihal Çağman (2019). *Ali Dede Bosnevî, Hayatı, Eserleri ve Fezâ'ilü'l-cihâd'ı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Yüksek lisans tezi.

YARDIM, Ali (1999). *Şihâb'ül-ahbâr Tercümesi*, Damla Yayınevi, İstanbul.

YILDIRIM, Yusuf (2015). "Salâhî-i Uşşâkî'nin Manzum Kasîde-i Münferice Tercümesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 19, s. 1, s. 87-108.